

נענועי הלולב בהלל על-ידי רווק

ישנו מנהג בקרב בני אשכנז, שבחור שלא נשא אשה אינו מנענע את הלולב בשעת אמירת ההלל. מנהג זה נראה תמוה, ולכאורה לא מובן מה יכול למנוע מבחור, שממילא כבר נטל את הלולב, להשלים את המצוה ולנענע בהלל. מנין נובע מנהג זה, ומהו טעמו?

1. עיון במקורות

מקורות קדומים אינם מזכירים מנהג זה. ייתכן שהמנהג הוא הרחבה למה שכתב בעל "ערוך השולחן": "ונערים שלנו נוטלין הלולב ומברכין אבל אין מנענעין לכל הרוחות כהירושלמי אפילו הגיעו לחינוך וי"ל משום דאינם בקיאים בזה"¹.

בספר "ויברך דוד" מובא המנהג שרווקים לא מנענעים את הלולב בהלל, וכתוב שם שהרבי מסאטמר מחה נגד מנהג זה². ראה גם את הנספח בסוף המאמר, שם מובא תוכן "קול קורא" מאת הביד"ץ ירושלים, מחודש תשרי תשמ"ו, היוצא נגד מנהג זה.

הרב יונה מצגר במאמרו "האם רווק חייב בנענועי הלולב בהלל"³ הביא שאלה שנשאל ע"י אדם אחד:

"ביקרתי בכותל המערבי וראיתי בחורים רבים וביניהם בחורי ישיבות, שאינם מנענעים ד' המינים בשעת התפילה, באמירת ההלל, ובהקפת הבימה "הושענא", וכששאלתי אחדים מהם, השיבו לי כי הם רווקים ויוצאים ידי חובת נטילת לולב שאבא קנה למשפחה, ובדרך כלל במשפחותיהם קונים 'סטי' אחד לכל ד' המינים, וכוווקים, אינם נוהגים לנענע את הלולב בתפילה, אלא מברכים עליו בסוכה לפני צאתם לתפילת שחרית. ואי"ה כשיתחתנו יקנו אף הם וינענעו את ד' המינים.

1. "ערוך השולחן", ירושלים: הוצאת התלמוד, [חשי"ד], ס"י תרנ"ז ס"א, עמ' 138-139.
2. מובא במאמרו של ר' ישראל דוד הארפענעס, "בחורים צריכין לעשות הנענועים עם הדי מינים בשעת ההלל", ובשו"ת "ויברך דוד", א, דפוס "הדר", ברוקלין תשמ"ט, שו"ע או"ח ויו"ד, עמ' רעב-רעו.
3. הרב יונה מצגר, "האם רווק חייב בנענועי הלולב בהלל", הצופה (י"ד תשרי תשנ"ב), עמ' 7.

שאלתי לרב האם מנהג זה של נענוע הלולב בתפילה דומה
ללבישת טלית כמנהג האשכנזים, שרק אדם נשוי נוהג בו, או שכל
אחד מהבנים חייב לרכוש לעצמו לולב ואתרוג כדי לנענעם אף
בזמן התפילה כנהוג?"

מפני מיעוט המקורות העוסקים בכך, יש לבדוק תחילה את המקורות
הנוגעים למועד תחילת החיוב בנטילת הלולב, בנסיון להתחקות אחר שורשי
המנהג שרווק נוטל אך לא מנענע.

מהו הגיל בו יש להתחיל ליטול לולב?

המשנה במסכת סוכה אומרת: "קטן היודע לנענע חייב בלולב"⁴, וכך גם
נאמר בברייתא בתלמוד הבבלי⁵. בתלמוד ירושלמי נאמר: "כל קטן שיש בו דעת
לנענע, חייב בלולב"⁶.

הרמב"ם כתב: "... קטן היודע לנענע חייב בלולב מדברי סופרים. כדי לחנכו
במצות"⁷. וכך גם נפסק בטור: "קטן היודע לנענע הלולב אביו צריך לקנות לו
לולב כדי לחנכו במצות"⁸. במנהגי מהר"ש מנוישטט כתוב: "קטן היודע לנענע
הלולב חייב... והוא שיוודע לנענע בהולכה ובהובאה, ואין צריך לידע לנענע הליו
כוחות"⁹.

ה"שולחן ערוך" מוסיף מילה אחת על דברי הטור: "קטן היודע לנענע לולב
כדינו, אביו חייב לקנות לו לולב כדי לחנכו במצות"¹⁰. ה"מגן אברהם" מבאר
את המילה "כדינו": "כלומר מוליד ומביא מעלה ומוריד..."¹¹. כך גם מבאר
ה"משנה ברורה", המוסיף שאם אינו יודע לנענע - אף שהוא כבן שש שנים - אינו
חייב לחנכו¹². ה"ביאור הלכה" אומר: "תינוקות שאין יודעין לברך ינענעו את
הלולב ודים..."¹³.

4. סוכה פרק ג', משנה טו.

5. סוכה מב, ע"א: "תנו רבנן: קטן היודע לנענע - חייב בלולב, להתעטף - חייב בציצית, לשמור
תפילין - אביו לוקח לו תפילין...". ובערכין ב, ע"ב: "הכל חייבין בסוכה, לאיתווי מאי?
לאיתווי קטן שאינו צריך לאמו, דתנן: קטן שאינו צריך לאמו - חייב בסוכה. 'הכל חייבין
בלולב, לאיתווי מאי? לאיתווי קטן היודע לנענע, דתנן: קטן היודע לנענע - חייב בלולב...".

6. תלמוד ירושלמי, סוכה פ"ג, הי"ב, דף נג טור ג.

7. רמב"ם, הל' שופר וסוכה ולולב, פ"ז, הי"ט. ברבינו ירוחם, תולדות אדם, ישראל: [חמו"ל],
[חש"ד], נתיב ח, חלק ד, דף ס.

8. טור, אורח חיים, סי' תרנז.

9. ר' שלום ב"ר יצחק מנוישטט, מנהגי מהר"ש מנוישטט, ירושלים: מכון ירושלים - מפעל
תורת חכמי אשכנז, תשל"ז, סי' רעא, עמ' 99.

10. "שולחן ערוך", אורח חיים, תרנז, א.

11. "מגן אברהם", אורח חיים, סי' תרנז, ס"ק א.

12. "משנה ברורה", סי' תרנז, ס"ק ב.

13. "ביאור הלכה", סי' תרנז, ד"ה "קטן היודע".

הגיל, אם כן, צעיר למדי, שכן אינו יודע אפילו לברך, ויתכן שאף אינו בן שש. ה"ביאור הלכה" מוסיף בשם ה"י"י לגבי חובת האב לקנות לולב לבנו: "שיעשה כן מי שביכולתו כדי שגם בנו יוכל לברך בשעה שהציבור אומרים הלל" וכו'.¹⁴ ברם לדבריו, דברי ה"י"י אינם משורת הדין אלא רק "למדה טובה בעלמא", כי הגמרא התכוונה שקטן ינענע את הלולב שלא בשעת ההלל. יתירה מכך, הקטן ינענע את הלולב אפילו אם אינו יודע לקרות הלל כלל. ה"משנה ברורה" אומר בשם המהרש"ל, שאין צורך לקנות לקטן לולב משלו, אלא האב יתן לבנו לנענע בו ולברך עליו, לאחר שיצא בו האב ידי חובתו.¹⁵ "וכ"כ התוספות בערכין (דף ג) דיוצא בשל אביו וכ"מ בעיטור וי"א דאם ידו משגת טוב יותר שיקנה לו לולב כדי שיעשה הנענועים כדינו בשעת ההלל עם הציבור שזה טוב יותר ממה שיברך אח"כ".¹⁶

בספר ה"עיטור" כתוב שאותו הקטן שנאמר עליו "קטן היודע לשמור תפלין אביו לוקח לו תפלין וקטן היודע להתעטף חייב בציצית" הוא בעצם גדול בן י"ג שנה, ולומד זאת מהמשך המובאה בה מדובר על נענוע לולב וחלוקת תרומה.¹⁷ יתכן שגדול זה מכונה "קטן" לעניינו, משום שאינו יודע עדיין בטיב הנענועים.

2. הטעם לנענוע הלולב

1) לנענע כוחו של קטיגור: הראב"י¹⁸ אומר בשם הירושלמי "למה מנענעים? משום לנענע כוחו של קטיגור. רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומנענע כד מברך עליה ואמר 'ג'ירא בעיניה דסיטנא, ולא אורח ארעא, דילמא מיגרי ביה', ומוסיף הראב"י ואומר: "ונראה לי דרב אחא בר יעקב חסיד הוי ומלומד בניסין, כדחזינן... 'שאני רב אחא בר יעקב דמופלג, ולהכי לא חייש לגרויאי". הראב"י מדמה מעשים אלו לתקיעות שופר שמטרתן לערבב [לבלבל] את

14. "ביאור הלכה", סי' תרנז, ד"ה "אביו חייב", "טורי זהב", סי' תרנ"ז, ס"ק א.

15. "משנה ברורה", סי' תרנז, ס"ק ד, ד"ה "לקנות לו לולב וכו'".

16. ראה גם: ר' ישראל דוד הארפענעס, "בענין אי בחורים יעשו נענועים בשעת הלל עם הארבע מינים", קובץ "פרי תמרים", ו (תשרי תשמ"ב), עמ' קכא, סי' קו.

17. ר' יצחק בן אבא מרי ממרסיליא, ספר "העיטור", ניו יורק: האקדמיה האמריקאית למדעי היהדות, תשס"ז, שער ראשון - הלכות תפילין דף סא, ע"ב. ואלו דבריו: "...ומסתב' [רא] לן דהאי קטן גדול בן י"ג שנה הוא מדגרסינן התם וקטן היודע לנענע חייב בלולב היודע לפרוש ידיו חולקין לו תרומה בבית הגרנות והוא דגדול הוא מדקתני חולקין ואי קטן ממש הוא הא אמרינן במגילה קטן לא ישא את כפיו וגרסינן ביבמות תש"ו [חרש שוטה וקטן] אין חולקין להם תרומה בבית הגרנות. אמנם בסוף כותב: "... ואית דמפרשי שהגיע לחינוך הוא וחייב מדרבנן ושמרת את החוקה אסמכתא בעלמא".

18. ר' אליעזר הלוי, ראב"י, ב, מהדורת אביגדור אפטוביצר, ירושלים: [חמו"ל], תשכ"ד, ה' לולב, סי' תרפג.

השטן, וכמו שתקיעות דישיבה הן עיקר, ותקיעות דעמידה הן לערבוב השטן; כך נענוע הלולב בשעת הברכה - הוא עיקר, ונענוע בהלל - הוא לערבוב השטן.

(2) לעכב את הפורענות, ולעצור רוחות רעות וטללים רעים: במסכת סוכה¹⁹ נאמר: "שירי מצוה מעכבין את הפורענות. שהרי תנופה שירי מצוה היא, ועוצרת רוחות וטללים רעים. ואמר רבא: וכן בלולב..."²⁰. במסכת מנחות²¹ נאמר על ההולכה וההבאה: "מוליך ומביא מעלה ומוריד [וכו']... במערבא מתנו הכי, אמר רב חמא בר עוקבא אמר רבי יוסי בר רבי חנינא: מוליך ומביא - כדי לעצור רוחות רעות, מעלה ומוריד - כדי לעצור טללים רעים. אמר רבי יוסי בר רב אבין, זאת אומרת: שירי מצוה מעכבים את הפורענות, דהא תנופה שירי מצוה היא, ועוצרת רוחות רעות וטללים רעים. אמר רבה: וכן לולב..."²².

(3) טעם על פי הסוד - המשכה מן הדעת: בשו"ת "רב פעלים" אנו רואים שמניחים לקטנים היודעים לנענע לעשות סדר הנענועים בלולב, ולא לנשים, וזאת מטעמי צניעות²³. הוא מזכיר שם טעם על פי הסוד לכך שקטן צריך לדעת לנענע: "זכיון שכונת הלולב להמשיך מן הדעת, לכן ארז"ל קטן היודע לנענע אביו צריך לקנות לו לולב, כי כבר יש בו כח להמשיך מן הדעת, עכ"ל ודו"ק היטב בזה".

3. הגורם למנהג שרוק לא מנענע

הט"ז²⁴ כתב שאב צריך לקנות לבנו הקטן (שאינו מחויב במצוות) לולב, כדי שינענע בשעת אמירת ההלל. אם כן, כתוב בפירוש שאף קטן צריך לנענע בהלל. על כן, יש לבדוק מה גרם למנהג שבחורים לא ינענעו בלולב?

19. סוכה לח, ע"א.

20. המשך הדברים: "רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומיייתי ליה, אמר: דין גירא בעיניה דסטנא. ולא מלתא היא, משום דאתי לאיגרויי ביה".

21. מנחות סב, ע"א.

22. המשך מקור זה: "רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומיייתי ליה ומחויי הכי ואמר: גירא בעינא דסטנא. ולא מילתא היא, משום דאתי לאתגרויי ביה".

23. ר' יוסף חיים בן אליהו, שו"ת "רב פעלים", א, צאלח מנצור, ירושלים תש"ל, "סוד ישרים", סי' יב. וזה לשונו: "...יש לומר דאע"פ שהנשים יכולים ליטול ולברך כסברת ר"ת, מ"מ לא יאות להון לעשות סדר הנענועים בהולכה והובאה אל החזה כאשר עושין האנשים... אלא רק מברכין ונוטלין הלולב בידם, מיהו הקטנים שיודעים לנענע אנחנו מניחים אותם לעשות סדר הנענועים, יען דאע"פ שהם קטנים עכ"ז הם זכרים, ובזה עדיפי מנשים...".

24. "טורי זהב", סי' תרנ"ז, ס"ק א.

הגורם היה יוקר הלולב והיותו נדיר: הכתר שם טובי כותב שהמנהג בארץ ישראל ו"סתם מקום" הוא שכל אחד נוטל לולב עם מיניו, אפילו הבנים הקטנים נוטלים ולומדים הברכות והנענועים²⁵. אבל הספרדים בלונדון קונים מקופת הקהל לולבים בעד החזנים והרב הראשי ונשיא הקהל, ואחדים קונים לעצמם די מינים, והקהל באים לשאול מהם את הלולב על מנת לברך עליו, "ואינם מנענעים בו לא קודם ולא בתוך ההלל"²⁶. הוא מעיד שראה שהם אמנם מנענעים מעט אך אינם יכולים לבצע את הנענועים "מוליך ומביא ומעלה ומוריד". הטעם להבדל בין המנהג בארץ ישראל לחו"ל, שבארץ ישראל ארבע המינים זמינים, ובאנגליה הם נדירים ויקרים²⁷, וקשה לאנשים לקנות ארבע מינים בפני עצמם. סיבה זאת מובאת גם ב"מנהג ישראל תורה"²⁸, וכך כתוב ב"ויברך דוד":

"...והנה בודאי שישראל קדושים הם וכיוון שגם בדורות שלפנינו לא היו נוהגין בכך בוודאי שיש טעם בדבר אלא שיש לעיין בטעם הדברים, דאולי הסיבה היא מחמת חסרון הפרנסה שלא היה ביכולתם לקנות אתרוג ומיניו לכל הבנים [וממילא נשתרבב כך שהבחורים אמרו הלל בלא די מינים, וכמוש"כ ב"לקט יושר" דמי שאין לו די מינים מוטב שיאמר הלל עם הציבור בלא לולב מלומר אח"כ ביחידות עם די מינים].

ועשו"ת "אוריין תליתא" סי' כ' (מובא באר"ח) דבמדינתנו שהאתרוגים ביוקר שהם רחוקות ממקום גידולם ואין יד כל אדם משגת לקנות לולב לבנו הקטן בפנייע עושין כהמהרש"ל דלאחר שיצא בו הוא נותנו לבנו הקטן עי"ש. וגם בכמה תקופות לא היה בכלל מצויים אתרוגים, וכמוזכר בראשונים ובשו"ע שה"י להם בזמנם רק אתרוג אחד לכל הקהל, ולפי"ז בזמנינו עכשיו שהאתרוגים מצויים ביותר, וגם השפיע הקב"ה חסדו ומצב הפרנסה הוקל אצל אחב"י [אחינו בני ישראל] ואכשור דרא שמפזרים הון רב להידור מצוה ולכל דבר שבקדושה אי"כ לפי"ז היי נכון שכל אב יקנה לבניו (עכ"פ לאותן שנעשו בר מצוה) די מינים כשרים כדי שיכלו לקיים מצות נענועים...²⁹

25. ר' שם טוב גאגין, "כתר שם טובי", ז, ירושלים: הוצאת מכון ג"ק, תשנ"ח, עמ' מד: "מדוע אין מברכין על נענוע הלולב. הטעם הוא כיוון שהנטילה היא מדאורייתא, ואם הגביה הארבע מינין אלו יצא ידי חובה כמו ששנינו בגמ' (בי סוכה מב, ע"א) בסוגיא מדאגבהיה נפק ביה ופסקה הרמב"ם (פ"ז דלולב ה"ט) ובטור (סי' תרנ"א סוף ס"ז), אבל מנהג הנענוע היא מדרבנן, משום הכי אין מברכין עליו".

26. "כתר שם טובי".

27. "כתר שם טובי", שם, עמ' עט-פב.

28. ר' יוסף לעווי, "מנהג ישראל תורה", ג, [חמ"ד]: [חמו"ל], תש"ס, עמ' שלא-שלב: "...ומימי קדם אין ראיה דהלא הדי מינים לא היו מצויים אז כמו עתה, ובהרבה קהלות אף לולב אחד לא מצאו לקנות אלא בקשוי גדול וצ"ע".

29. ר' ישראל דוד הארפענעס, שו"ת "ויברך דוד", א, דפוס "הדר", ברוקלין תשמ"ט, שו"ע או"ח ויו"ד, עמ' רעב-רעו.

גם ה"אגרות משה"³⁰ כותב שבאירופה הקילו בעניין קניית המינים לקטנים כי הדבר לא היה אפשרי, כי לרוב בני העיירות לא היה אתרוג אף לעצמם, אלא ברכו באתרוג של הקהל ולא קיימו אף בעצמם מצות הנענועים בהלל, אבל בעצם הדין היה ראוי להחמיר, ולכן בארה"ב שיש שפע, ואפשר להשיג אתרוג ומיניו כשרים בזול, יש לכל אחד להחמיר ולקנות בעד כל קטן וקטן ארבעת המינים משלו, כדי שהאבות יקיימו החינוך כדין.

4. גורמים וטעמים אפשריים להיווצרות המנהג

להלן גורמים או טעמים אפשריים להיווצרות המנהג, מלבד הגורם שהובא לעיל, שהוא יוקר הלולב והיותו נדיר. גורמים אלו עשויים להצטרף יחד לתמונה כוללת.

א. חובת הנענוע העיקרית אינה בשעת ההלל

התוספות במסכת סוכה³¹ דנים בשאלה האם חובת הנענוע היא בשעת הברכה או בשעת ההלל, ומביאים שתי ראיות לכך שהחובה היא בשעת הברכה: 1. בסוכה מב, ע"א נאמר: "קטן היודע לנענע חייב בלולב", משתמע מדברים אלו שהקטן מנענע בתחילת הברכה למרות שאינו יודע לקרוא הלל.

2. במסכת ברכות ל, ע"א נאמר: "הקדים לצאת לדרך מביאין לו שופר ותוקע, לולב ומנענע, מגילה וקורא בה", ומשתמע שמנענע בלא לומר הלל.

הראב"י³² מביא ראיה מן הירושלמי הבא: "למה מנענע? משום לנענע כוחו של קטיגור, רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומנענע כד מברך עליה³³ ואומר גירא

30. ר' משה פיינשטיין, שו"ת "אגרות משה", ג - או"ח, בני ברק - ניו יורק: מ' פיינשטיין, תשל"ג, סי' צה.

31. תוספות, סוכה לו, ע"ב, ד"ה "בהודו להשם תחלה וסוף".

32. ר' אליעזר הלוי, ראב"י, ב, מהדורת אביגדור אפטוביצר, ירושלים: [חמו"ל], תשכ"ד, הלי לולב, סי' תרפג. מובא ברא"ש, סוכה פי"ג סי' כו.

33. לא נמצא בירושלמי שלנו. בתלמוד בבלי סוכה לח ע"א הנוסח הוא: "רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומייתי ליה, אמר: דין גירא בעיניה דסטנא. ולא מילתא היא, משום דאתי לאיגרווי ביה", ובתלמוד בבלי מנחות סב, ע"א: "רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומייתי ליה ומחוי הכי ואמר: גירא בעינא דסטנא. ולא מילתא היא, משום דאתי לאתגרווי ביה". לא מוזכר שם עניין הברכה על הלולב.

בעינא דשטנא, ולא אורח ארעא, דלמא מיגרי ביה". כלומר: רב אחא בר יעקב היה מנענע בשעה שברך על הלולב. הראבי"ה אף כתב שנראה בעיניו שעיקר דין הנענוע הוא בשעת הברכה, אבל נענוע המוזכר במשנה ב"הודו" וב"אנא ה' הושיעה נא" - הוא "נענוע בעלמא", על נענוע זה אומר הירושלמי שנעשה "כדי לנענע כחו של קטיגור", ועל הנענוע בשעת הברכה נאמר שם "רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומנענע כד מברך", ומשמע מכך שיש שני זמנים בנענוע: כאשר מברך - ממטי ליה, אבל בנענוע הראשון שהזכיר - לא ממטי ליה, אלא עשה נענוע בעלמא.

יש לציין שבעל "העיטור"³⁴ כותב בהיפך, שעיקר הנטילה בשעת הלל, כיוון שלא הוזכר נענוע בשעת ברכה כאשר אמר "היכן היו מנענעין בהודו לה' וכו'". והבאת הנענוע של רב אחא בר יעקב היא להראות שדבריו אינם נחשבים להפסק, כיוון שאינם שיחת חולין דעלמא, אלא לעצור רוחות רעות וטללים רעים. גם הטור כותב שעיקר הנענוע הוא בשעת ההלל³⁵, וכך כותב גם השו"ע³⁶. ה"בית יוסף"³⁷ כותב שבשעת הנטילה צריך לנענע.

ב. נענוע אינו חלק הכרחי ממצות נטילה

רבינו ירוחם³⁸ אומר שהנענוע הוא רק מדרבנן משום חביבות המצוה: "וכן כתב רבינו חננאל בשם רבינו האי ואע"ג דנענוע זה מדרבנן משום חביבות מצוה". אם כן, אין הכרח שבחור ינענע בהלל, כי הנענוע אינו חלק מן המצוה מן התורה. גם בעל "העיטור"³⁹ אומר שהנענועים הם קבלה מדרבנן, ונטילת הלולב היא העיקר. זאת, בדומה לביעור ובדיקת חמץ, שהביעור מן התורה ועליו מברכים, והבדיקה היא מדרבנן. "וכן קבלו דור אחר דור ואבות העולם ופוסקים כך הורו לברך ולנענע...".

בעל ה"יתשובות והנהגות" כותב שמעיקר הדין יוצא אם נענע פעם, לפי שהנענועים אינם אלא מנהג בעלמא, ועל כן מספיק לחנך קטן לברכה אף שאינו

34. ספר "העיטור", ר' יצחק בן אבא מרי ממרסיליא, ספר העיטור, ניו יורק: האקדמיה האמריקאית למדעי היהדות, תשס"ז, עשרת הדיברות, הלכות לולב, דף צב, ע"א. וזה לשונו: "וקאמר היכן היו מנענעין בהודו וכי וכן הלכתא ומדלא אזכיר נענוע דברכה ש"מ עיקר נענוע בהלל היא אלא מי שאין לו לולב בשעת הלל מנענע בברכה כדתנן מי שהשכים לצאת לדרך מביאין לו שופר ותוקע לולב ומנענע והתם שלא בשעת תפילה ורב שר שלום דאייתי ראייה מר"א בר יעקב דממטי ליה ומייתי ליה ואמר גירא בעינא דשיטנא אלא בשעת הברכה מנענען דאי בהלל לא היה מפסיק וא"י למימר דלא היה הפסקה אלא בשיחת חולין דעלמא. אבל הכא לעצור רוחות רעים וטללים רעים קעביד ...". [ואינו הפסק].

35. טור, ס"י תרנ"ב: "...ועיקר מצוותו בשעת ההלל...".

36. "שולחן ערוך", תרנב, א.

37. "בית יוסף", אורח חיים, ס"י תרנא, אות ח, ד"ה "וינענע בשעה".

38. רבינו ירוחם, שם.

39. ר' יצחק בן אבא מרי ממרסיליא, ספר "העיטור", שם, הלכות לולב, דף צג, ע"א.

מסוגל לנענע בהלל כמה פעמים⁴⁰. כמו כן, מדברי ה"אבני נזר" משתמע שנענוע אינו מעכב במצות נטילת לולב⁴¹.

ג. קטן אינו יודע לקרוא הלל

רבינו ירוחם⁴² כותב: "קטן היודע לנענע חייב בלולב והוא אינו יודע לקרוא את ההלל וכן מוכח". גם ה"אגרות משה" כותב שהחויב הוא שהקטן יברך אף שלא בשעת הלל ואף באינו יודע לקרות הלל כלל⁴³.

ד. חשש הקנאה בבני נעורים

לעיל⁴⁴, ראינו שבעל ה"עיטור" אומר שקטן זה שנאמר עליו שחייב בלולב הוא בעצם בן י"ג שנים, בר-מצוה. כמו כן, נאמר על ה"חזון איש" שביום ראשון של סוכות הקפיד שלא לתת את לולבו כמתנה על מנת להחזיר אלא למי שנתמלא זקנו⁴⁵, ולא היה די בכך שהבחור הוא בר-מצוה. אם כן, בני נוער לא נענו לולביהם כיוון שהיה חשש שלא נתמלא זקנם, ועל כן לא הקנו להם

40. ר' משה שטרנבוך, שו"ת "תשובות והנהגות", א, ירושלים: [חמו"ל], תשמ"ו, סי' שפה, עמ' קלה: "חינוך קטן למצות לולב... במשנה סוכה... שקטן היודע לנענע אביו חייב לקנות לו לולב, דייק "קטן היודע לנענע" שהניעועים ממצות לולב, ולא די שהקטן יברך, אלא צריך לחנכו אחר הברכה לנענע כדין, וצריך שירגילו גם לקיים מצות ניענועים שזהו מעיקר מצות לולב כהלכתה. ומיהו מעיקר הדין נראה שיוצא אם ניענע פעם, שהניעועים דהלל אינם אלא ממנהגא בעלמא וכמבואר במשנה, וכן מפורש בתולדות הקדוש ה"חפץ חיים" שאינם אלא ממנהגא, ולכס מספיק בקטן לחנכו עכ"פ לברכה אף שאינו מסוגל עוד לנענע כמה פעמים בהלל. ומיהו לניעועים חייבין לחנכו, ולא להסתפק בנטילה וברכה לבד, וראוי להזהיר על כך".

41. בורנשטיין, ר' אברהם, שו"ת "אבני נזר", או"ח, דפוס ח"ה פאלמאן, פיעטרקוב, תרע"ב, סי' לט, ד"ה "ולענין". ה"אבני נזר" אומר שלכאורה קטן היודע לנענע חייב בלולב, אף שנענוע אינו מעכב, אך כשאינו יודע לנענע אינו בדין חינוך. ברם, הוא אומר שיש לדחות דבר זה, כיוון שאמנם נענוע אינו מעכב, אך כאשר הוא אינו יודע לנענע לא נחשב לראוי ליטול לולב. ועיין במאמרו של הרב יונה מצגר, המוזכר בראשית מאמרנו, שם כותב: "יודועים דברי הפוסקים שחינוך קטן קיים גם במצוות דרבנן כיו"ט שני וכד'. אי"כ גם לנענועי הלולב בשעת אמירת ההלל יהא האב חייב לקנות לבנו מאז כניסתו לעול המצוות לולב בפני עצמו כדי לנענע בו בהלל עם הציבור".

42. רבינו ירוחם, "תולדות אדם", נתיב ת, חלק ד, דף ס, טור ב.

43. ר' משה פיינשטיין, שו"ת "אגרות משה", ג - או"ח, בני ברק - ניו יורק: מ' פיינשטיין, תשל"ג, סי' צה. על פי ה"ביאור הלכה".

44. מובא בסוף פרק "המקורות".

45. דינים והנהגות ממרן ה"חזון איש" זלה"ה, א, אורח חיים, בני ברק, תשנ"ו, עמ' קה: "ביום א' דסוכות הקפיד לא ליתן לולבו מתנה ע"מ להחזיר אלא למי שנתמלא זקנו (דלא סמכין בדאורייתא על חזקה דרבא). ועיין במאמרו של ר' יוסף אריה דייטש, "ברכת אירוסין לחתנים שלא נתמלא זקנם", "באר חיים", ב (כסלו תשנ"ח), בעמ' עח ובעמ' פ, בשקלא וטריא אודות הקנאת לולב לבחורים שלא נתמלא זקנם ביום טוב הראשון של סוכות.

לולביהם. יתכן שבשל כך, בסופו של דבר, נמשך הדבר גם מעבר לגיל זה עד הנישואין.

ה. השפעת המנהג לברך על לולב אחרי אמירת ה"הלל" בציבור
 במנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, מובא תיאור מפתיע של סדר הברכות והנענועים:

"ביום ראשון של סוכה לאחר נשיאת כפים אז נוטל החזן לולב ואתרוג ומברך [!] ע"נ לולב ושהחיינו וקוריי[ן] את ההלל... ומנענע בהודו תחיל[ה] וסוף... ולאחר הלל אז מברכי[ן] כל הקהל גדולים על הלולב ונהגו למחות בקטני[ם] שלא לברך עד... שיברכו הגדולי[ם]⁴⁶ דקטנים אין... [להם] דעת להקנות ואנו בעינן כל אחד לולב לעצמו דכתי[ב] ולקחתי[ם] לכם משל לכם יהא אלא שנהגו להקנות בשותפות ממעוה הקהל ולכל אחד המברך נותני[ם] לו במתני[ה] כשנטלו לצאת בו וכשיצא אז מקנו ג"כ לחבירו במתני[ה] וחבירו לחבירו דקיימי[א] לן⁴⁷ מתני על מנת להחזיר שמה מתני[ה]⁴⁸."

המהר"ם אומר שכל הקהל, הגדולים מברכים על הלולב לאחר ההלל, והכוונה היא ללולב של הקהל שהציבור מברך עליו, אחד אחרי השני. הציבור גם הזהיר את הקטנים שלא לברך על הלולב עד לאחר שכל הגדולים יסיימו לברך, כדי שלא לגרום לבעיות בהקנת הלולב⁴⁹. לפי זה, היה נהוג בימי הביניים שאף גדולים אינם מנענעים את הלולב בהלל, כי הם מברכים על לולב הקהל, וקטנים היו מחכים לסוף, כדי לברך על הלולב. בנוסף, האב הרי יכול ללמד את בנו על לולב הקהל, ולהסתפק בכך. בעל ה"ציץ אליעזר"⁵⁰ אומר שאף שהאב חייב לחנכו בלולב - אינו חייב

46. עיין: ר' נחמן נתן קורונל, "ספר אמרכ"י - לקוטי דיני מועדי השנה, ירושלים: [חמו"ל], תשכ"ח, דף כד ע"א, מה שכתב בשם ראב"ן ונקיי הדעת שבמינצא.

47. סוכה מ"א, ע"ב.

48. מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, ניו יורק: הוצאת "בית המדרש לרבנים באמריקה, תרצ"ח, עמ' 64-65. ובמנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, שם, עמ' 61, כתוב: "וחתן פטור מכל המצוות חוץ מסוכי שאיפשר [לו לשמוח] בסוכי שושביני[ו]... ס"א וכת' בס"א (הכוונה לספר אור זרוע ס"י רפט) חתן ושו[ש]ב[ו]יני[ו] וכל בני [ה]חופי פטורי מן הסוכי, עכ"ל."

49. מנהגי מהר"ם מנוישטט, ירושלים: מכון ירושלים - מפעל תורת חכמי אשכנז, תשל"ז, סי' רעב, עמ' 100. "עוד דרש מהר"ם ז"ל, כשמברכין על הלולב יש לתת אותו בתחילה לגדולים, כי אם יברכו הקטנים בתחילה, אז הגדולים אינם יכולים לקנותו. [הגה] בשנה הי דרש מה"ר שלום, מ"מ אם ברכו הקטנים בתחילה, א"ה יכולים הגדולים לצאת בו, כי דעת הקהל כך כרשבי"ם נ"ל כסמ"ק. הגי"ה."

50. ר' אליעזר יהודה וולדינברג, שו"ת "ציץ אליעזר", יב, ירושלים: [חמו"ל], סי' ז, ד"ה וראיה להאמור.

לקנות לו לולב, לפי שהוא עצמו אינו חייב לקנותו בנפרד, במיוחד לאור העובדה שדמי הלולב יקרים, אלא ילמדו על לולב שקונים הקהל בשותפות, ויברך הוא והקטן. כמו כן, גדר החינוך המוטל על האב לבנו הוא שיחנכו במצוות כפי שהוא מקיים אותם, לא פחות מזה, וגם לא ביתר הידור ממה שהוא מקיים, ולכן אם הוא מנהיג עצמו שיוצא בלולב של ציבור אינו מחויב לחנך את בנו ביותר מזה.

ו. השערה - רווק אינו יכול להתגרות בשטן

מטרת נענוע בהלל שונה ממטרת נענוע בשעת ברכה. הנענוע בהלל הוא על מנת לערבב את השטן, בדומה למאמר רבי יצחק בראש השנה⁵¹: "למה תוקעין וחוזרין ותוקעין... כדי לערבב (כלומר: בילבול) את השטן", אצל תקיעת שופר - התקיעות דמיושב הן העיקר, והתקיעות דמעומד הן לשם עירוב; וכך הוא לענייננו בעניין נענוע, הנענוע בשעת הברכה הוא העיקר, והנענוע בתפילה הוא לערבב השטן.

ה"מרכבת המשנה"⁵² כותב: "ואמר בן י"ח לחופה, שג"כ בזה יש לו שכר גדול שירחיק עצמו מיצר הרע, כדי שלא יתגרה בו, שכך היה אומר החכם אנא עדיפנא מבני חברייא שלא (ד)נסיבנא משיתסר, ואי נסיבנא מארביסר הוה אמינא גירא בעיניה דשיטנא". לפי דבריו של "מרכבת המשנה", אדם הנישא בגיל צעיר מחוסן מפני התגרות יצר הרע, ויכול אף להתגרות בשטן ולומר "גירי בעיניה דשיטנא" (קרי: "הנה חיצים בעיני השטן"). הזכרנו לעיל את הנאמר במסכת סוכה⁵³ שרב אחא בר יעקב לקח את הלולב ואמר: "דין גידא בעיניה דסטנא", וייחסנו זאת לנענוע בהלל. אך הגמרא מזהירה: "ולאו מלתא היא, משום דאתי לאיגרוי ביה", כלומר: הדבר הזה מסוכן, כי השטן יבוא ויתגרה בו בשל התרסה זו.

אם כן, דברים אלו כולם משתלבים לתמונה אחת - נענוע הלולב בהלל הוא לעירבוב השטן, ואף יכול להתפרש כהתרסה מפורשת כנגדו. רק אדם המחוסן מפני התגרות השטן יכול להלחם כך, ורווק אינו יכול לומר "גירי בעיני דשיטנא" כי אף הנשוי אינו יכול לומר זאת, אלא אם כן נישא בגיל צעיר מאוד.

ז. השערה (דחוקה) - חשש לעשיית תנועת הצלבה

במשנה במסכת מנחות מסופר על אופן הנפת שתי הלחם וכבשי העצרת במקדש, הנעשה בצורת "מוליך ומביא מעלה ומוריד": "אלו טעונין תנופה ואין טעונין הגשה... ושתי הלחם ושני כבשי עצרת. כיצד הוא עושה? נותן שתי הלחם

51. ראש השנה טז, ע"ב.

52. ר' יוסף בן משה אלשקר, "מרכבת המשנה" על אבות, אורות יהדות המגרב, לוד תשנ"ג, פרק ה, משנה כט.

53. סוכה לח, ע"א.

על גבי שני כבשים ומניח שתי ידיו מלמטן מוליך ומביא מעלה ומוריד שנאמר (שמות כט) אשר הונף ואשר הורם...⁵⁴.

בגמרא מוסיף רבה משפט חשוב לעניין דרך ההנפה: "וכן לולב". כלומר: התנועות הנ"ל משמשות גם לנענועי הלולב. ואף מובאת שם עדות למעשה: "רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומייתי ליה ומחוי הכי ואמר: גירא בעינא דשטנא. ולא מילתא היא, משום דאתי לאתגרוי ביה"⁵⁵.

המשנה גם מעידה שהיו מנענעים בהלל: "והיכן היו מנענעין? בהודו לה' תחילה וסוף, ובאנא ה' הושיעה נא, דברי בית הלל, ובית שמאי אומרים: אף באנא ה' העליחה נא. אמר רבי עקיבא: צופה הייתי ברבן גמליאל ורבי יהושע, שכל העם היו מנענעין את לולביהן, והם לא נענעו אלא באנא ה' הושיעה נא"⁵⁶.

בימי הראשונים הייתה הסתייגות מדרך הנעת הלולב. בעל ה"עיתור" כותב ש"המולך לצפון ולדרום ולמזרח ולמערב, דעת חיצוני הוא..."⁵⁷.
הרא"ש דוחה דעה זו, וכותב:

"והעולם לא נהגו כן אלא מוליכין לדי רוחות ומנהג כשר הוא. הקצרה ימינו מלהודות שדי רוחות העולם שלו? ומנהג אחר חיצוני הוא! והראשון שהנהיג כך היה נראה לו שהמולך ומביא לדי רוחות נראה כעושה שתי וערב [קרי: צלב] ואדרבה כשמולך ומביא לשתי רוחות ומעלה ומוריד הוא הנראה כשתי וערב, כי די קצוות יש לו, אבל המולך ומביא לדי רוחות ומעלה ומוריד ששה קצוות יש לו"⁵⁸.

54. משנה מנחות, פרק ה', משנה ו.

55. מנחות סב, ע"א. כמו כן, כתוב בסוכה לו, ע"ב: "נענוע מאן דכר שמיהו? - התם קאי: כל לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו - כשר. וקאמר: היכן מנענעין. תנן התם: שתי הלחם ושני כבשי עצרת כיצד הוא עושה? מניח שתי הלחם על גבי שני הכבשין, ומניח ידו תחתיהן ומניף, ומוליך ומביא, מעלה ומוריד, שנאמר (שמות כ"ט) אשר הונף ואשר הורם. אמר רבי יוחנן: מוליך ומביא - למי שהארבע רוחות שלו, מעלה ומוריד - למי שהשמים והארץ שלו. במערבא מתנו הכי, אמר רבי חמא בר עוקבא אמר רבי יוסי ברבי חנינא: מוליך ומביא - כדי לעצור רוחות רעות, מעלה ומוריד - כדי לעצור טללים רעים... ובגמ' סוכה לח, ע"א "שירי מצוה מעכבין את הפורענות. שהרי תנופה שירי מצוה היא, ועוצרת רוחות וטללים רעים. ואמר רבא: וכן בלולב. רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומייתי ליה, אמר: דין גירא בעיניה דסטנא. ולא מילתא היא, משום דאתי לאתגרוי ביה".

56. סוכה לו, ע"ב.

57. ר' יצחק בן אבא מרי ממרסיליא, ספר "העיתור", ניו יורק: האקדמיה האמריקאית למדעי היהדות, תשט"ו, עשרת הדיברות - הלכות לולב דף צב, ע"ב. מובא במנהגי ישראל לרי דניאל שפרבר, ו, ירושלים: הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' רנח.

58. רא"ש, סוכה פ"ג ס"י כו. דברי הרא"ש גם מובאים בדברי רבינו ירוחם, "תולדות אדם", נתיב ח, חלק ד, דף ס, טור ב.

בספר "מנהגי ישראל"⁵⁹, מתאר דניאל שפרבר, על פי מ"ב לרנר⁶⁰, את השינויים שחלו בדרכי נענוע הלולב בארצות הנוצרים. לדבריו, ההתרחקות מכל הדומה לצלב היא הסיבה לשינויים מעשיים בדרך נענועי הלולב, ואף שתיאור ההולכה וההבאה לארבעה כיוונים נתקבלה על דעתם של הראשונים, הם לא יכלו תמיד לקיים זאת בפועל בארצותיהם מחשד של דמיון הכיוונים של "מולך ומביא" לתנועת ההצלבה של הנוצרים (המכונה: "שתי וערב"). בעקבות תופעה זו, נאלצו לסטות במקצת מן הפשט בפירושיהם, וכנראה שהודות לפסקו של הרא"ש דלעיל, ומחאתו, נשתמר המנהג המקורי. במקום אחר⁶¹ כתב שפרבר ששינויים אלו חלו דווקא בארצות הנצרות ולא בסביבה מוסלמית, שם לא היו היהודים רגישים כל כך לצורת הצלב.

אם כן, בימי הראשונים, בארצות הנוצרים, עלה חשש לדמיון בין צורת הנענועים לדרך ההצלבה של הנוצרים, ולשם כך חלו שינויים בדרכי הנענוע. יתכן שכאן גבר ועלה החשש שילדים ואולי אף נערים עלולים לטעות ולנענע בבית הכנסת בצורה הדומה למעשה צלב בלא ידיעה, ולפיכך מנעו מהם מלנענע בציבור בשעת ההלל (שאז מנענעים בלולב פעמים רבות, בפומבי), והניחו לקטנים לבצע את הברכה והנענוע שלאחריו בין כותלי ביתם.

עם כל זאת, לכאורה היה ניתן למצוא סדק בתאוריה זו, מתקנה של קהילת ריגיינו שבאיטליה, מן המאה ה-17, המציינת שאין הקפדה על דרך נענוע הלולב אצל הציבור, אלא רק אצל שליח הציבור⁶². מכל מקום, אין תקנה זו מעידה על הנהגה שהיה בימי הראשונים, ואין זה מעיד אף על שאר שאר הקהילות ברחבי ארצות אירופה*.

59. "מנהגי ישראל", חלק ג, עמ' צא.

60. מירון ביאליק לרנר, ספר זכרון לבנימין דה-פריס (ערוך בידי ע"צ מלמד), ירושלים: בהוצאת אוניברסיטת תל אביב ו-Stichting Fronika Sanders Fonds, תשכ"ט, עמ' 102-103.

61. מנהגי ישראל, שם. וז"ל: "ההתרחקות מכל הדומה לצלב אף היא הסיבה לשינויים מעשיים בדרך נענועי הלולב, כפי שהראה לנו לנכון מ"ב לרנר... וכמובן, לא היה כל צורך לדיון זה בסביבה מוסלמית, שבה לא היו רגישים היהודים כל כך לצורת הצלב".

62. ר' אביגדור ברגר, "ספר התקנות לקהילת ריגיינו", זכור לאברהם (תשנ"ב), עמ' תקיג. יענוע הלולב יהיה כסדר הזה, מזרח צפון מערב דרום, וזה דווקא לש"צ, אבל שאר כל אדם יענע כרצונו ושום אדם לא ימחה בידו". ומעיר שם בהערה 17: "כן הוא דעת "הלבוש" בסימן תרנא סעיף יא. אולם החילוק בין הש"צ לציבור לא מוזכר שם. וראה עוד בעיקרי הד"ט סימן לג אות כ".

* **הערת המערכת:** להשלמת הנושא ראה גם מאמרו של ר' יהודה אלטשולר "הטעמים לנענועי הלולב בתלמוד ובראשונים", "שמעתין" מס' 132 עמ' 57 ואילך.

5. עניין דומה - הקפת הבימה

ב"שולחן ערוך" נפסק: "נוהגים להקיף אף מי שאין לו לולב"⁶³. הרמ"א הוסיף "וי"א [ויש אומרים] שמי שאין לו לולב אינו מקיף, וכן נוהגין... מי שאירע לו אבל בחג, אינו מקיף; וכן אבל כל י"ב חדש על אביו ואמו... וכן נהגו". בספר "עיר הצבי"י", נכתב: "נהגו להקיף את התיבה בהושענות, רק מי שיש בידו לולב"⁶⁴, וכתב שכך עיקר על פי הסוד⁶⁵. ב"אוצר טעמי המנהגים"⁶⁶ גם כן כתוב שב"הושענות" - מקיף את הבימה רק מי שבידו לולב. והטעם המובא שם: "כמו שאין מקיפים בשבת כיון שלא נוטלים אז לולב". ומובא שם גם טעם על פי הסוד: "...כי על דרך האמת ההקפה היא דוקא בלולב... וכן נוהגים בעדות אשכנז וספרד ומקצת מעדת התימנים... אך דעת המחבר... שאף מי שאין לו לולב יקיף וכן מנהג התימנים..."⁶⁷.

בהמשך שם⁶⁸ מבואר מדוע האבל אינו מקיף את הבימה. זאת, מפני שבסוכות נאמר: "ושמחתם לפני ה' אלקיכם"⁶⁹, ואמרו התוספות⁷⁰ שהפסוק מתכוון לשעת ההקפות, והואיל ואין השמחה שורה על האבל - אינו מקיף עם שאר העם. אמנם, לדעת הב"י האבל מקיף וכן נוהגים הספרדים⁷¹. לפי דברים אלו, ניתן לשער שגם הרווק לא יקיף את הבימה עם הקהל, משני טעמים:

(1) הוא שרוי בלא שמחה.

(2) אין לו לולב לנענע בו בשעת אמירת ההלל.

מכל מקום, לא נאמר דבר על כך באופן מפורש, ביחס לרווק.

באפגניסטאן היו מברכים על הלולב לפני ההלל, אך את ההושענות והנענועים בעת ההקפה עשו רק שליח הציבור ו"יחידי סגולה", כי האתרוג היה דבר יקר-המציאות באפגניסטאן⁷².

63. "שולחן ערוך", אורח חיים, תרס, ב.

64. אליהו ביטון, "עיר הצבי"י", צפת: [חמו"ל], תשנ"ו, סעי' צג, עמ' לג.

65. וכדבריו: "וכתב הרב ז"ל בשם החיד"א בברכ"י, שכן עיקר על פי הסוד, וכן המנהג".

66. "אוצר טעמי המנהגים", שמואל פנחס גלברד, פתח תקוה: הוצאת מפעל רש"י, תשנ"ה, עמ' ש"ז.

67. "אוצר טעמי המנהגים", שם, הערה ט.

68. "אוצר טעמי המנהגים", שם, עמ' שיט.

69. ויקרא כ"ג, מ.

70. סוכה מה, ע"א, תוספות ד"ה תקעו.

71. "אוצר טעמי המנהגים", שם, עמ' שיט, הערה יג.

72. ראובן קשאני, "מנהגי חג הסוכות באפגניסטאן", מחניים, צח (תשכ"ה), עמ' 57-56. בעמ' 56 כתוב: "את הברכה על ארבעת המינים אומרים בבית-הכנסת לפני אמירת "הלל". ואת

בי"לחם מן השמים" (לט:)⁷³ מוזכר שרווק לא מקיף את הבימה בעת אמירת ההושענות, ומביא לכך טעם על פי הסוד: ההקפות מרמזות לאור המקיף הבא משמחה של מצוה, והשרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה, ועל כן הרווק לא יקיף את הבימה. ואלו דבריו:

"עוד יש לתמוה על מה שאין הבחורים מקיפין את התיבה עם הלולב בשעה שאומרים הושענות, כמבואר... אמנם בזה אפשר [אפשר לומר] עפמ"ש [על פי מה שכתב] בכף החיים... משם שער הכוונות דההקפות עם הלולב הוא אור המקיף, אייכ לפמשי"כ [לפי מה שכתב] בבני יששכר... בטעם שאין בחורים מתעטפים בטלית, דענין העיטוף מורה על אור מקיף הכולל... והאור ההוא בא מן שמחה של מצוה והשרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה".

ובשו"ת "ויברך דוד" מוסיף עדות: "...ושמעתי מהרה"ג ר' מאיר וועבערמאן שליט"א ששמע מהגה"צ אב"ד דשאפראן זצ"ל שציווה לבחורים שהיי להם בפני עצמם ד' מינים שלא יקיפו בהם את התיבה"⁷⁴.

6. סיכום

המקורות הקדומים מחייבים את הקטן היודע לנענע - בנטילת לולב, ובעל העיטור ציין כי "קטן" זה הוא בעצם בר-מצוה, ולא קטן ממש⁷⁵. בדורות האחרונים ישנן עדויות שהרווק לא נענע את הלולב בבית הכנסת עם הציבור בשעת ההלל, אם כי נטל לולב ונענע בביתו. הובאו טעמים להיווצרות וקיום מנהג זה, וטעמים כנגד המנהג, ביניהם חוסר האפשרות בימים קדומים לספק ארבע מינים לכל אחד.

ההושענות והנענועים בשעת ההקפה עם לולב ואתרוג עושים רק יחידי סגולה והשליח ציבור. שכן אתרוג הוא דבר יקר-המציאות ואין להשיגו בערי אפגאניסטאן ורק בתי-כנסת או ראשי הקהל היה עולה בידם לקבל אתרוג משובח מחוץ למדינה. שאר שלשת המינים מצויים במקום. באתרוג של בית-הכנסת משתמשים במוצאי שבתות, לברך עליו ברכת הנותן ריח טוב בפירות".

73. מובא במאמרו של ר' ישראל דוד הארפענעס, "בענין אי בחורים יעשו נענועים בשעת הלל עם הארבע מינים", קובץ "פרי תמרים", ו (תשרי תשמ"ב), עמ' קכא ס"י קו; וראה בשו"ת "ויברך דוד", על שו"ע או"ח ויו"ד, א, דפוס "הדר", ברוקלין תשמ"ט, עמ' רעב-רעו.

74. שם.

75. וכמו שציינו על המקום לעיל, בעל "העיטור" גם אומר שיש שמפרש שהכוונה למי שהגיע לגיל חינוך.

נספח

קול קורא מאת הביד"ץ ירושלים - תשרי תשמ"ו

חביבה מצוה בשעתה - אל אחינו בית ישראל⁷⁶

"כאשר חג הסוכות ממשמש ובא עלינו לטובה, הננו לצאת בקריאת קודש לעם ה' המהדרים לקיים מצוה החביבה בשעתה כהלכתה, כאשר שמענו כי יש מבני הנעורים והבחורים מירושלים לקיים מצות הנענועים של ארבעת המינים כהלכתן, אשר לפי המבואר בגמ' ובפוסקים מצות הנענועים בשעת אמירת ההלל היא נמי מעיקר המצוה (עיין שו"ע סימן תרנ"ב) הננו בזה לעורר ולהוכיר על דבר גודל החיוב לקיים מצוה זו בכל פרטיה ודקדוקיה וחלילה מלהתעצל ומלהזניח לקיים חובה זו אשר היא תקנת חז"ל הקדושים.

וגם אלו אשר אין ידם משגת לרכוש בעצמם הארבעת מינים עכ"פ ישתדלו לבקש מחבריהם או מהוריהם את ארבעת המינים בשעת הנענועים באמירת ההלל למען יוכלו לקיים מצוה זו כדת וכדין בכל פרטיה.

ועפ"י המבואר בשו"ע סימן תרנ"ז מי שידו משגת טוב יותר שיקנה לולב גם לבניו הקטנים שהגיעו לחינוך (היינו שיודעים לנענע בהודו ובאנא) כדי שגם הם יוכלו לקיים מצות הנענועים בשעת אמירת ההלל עם הציבור עיי"ש ובמ"ב.

זכות קיום דיני תורה כמצותן תעמוד לנו להוושע עוד השתא בכל הישועות הנבאות, ותחזינה עינינו בשובו לציון ברחמים ונזכה עוד בזאת השנה לעלות לרגל לבית קדשינו תפארתנו ובלע"ג בב"א.

נאם משה ארי' פריינד, ראב"ד פעה"ק ת"ו

נאם ישראל משה בלאאמו"ר הגה"ק דושינסקי

נאם ישראל יעקב פישר

נאם בנימין ראבינאוויטץ

נאם אברהם דוד הורוויץ

גם אני מצטרף לדברי הגאון ה"צ הבד"צ שליטי"א הנ"ל

נאם יצחק יעקב ווייס רב ואבי"ד פעה"ק ת"ו

דברי הביד"צ דירושלים עיה"ק תובב"א המה דברים נכונים וברורים ועזבעה"ח ג' האזינו תשמי"ז כ"ח אלול.

הק' משה טייטלבוים

76. מובא בסוף מאמרו של ר' ישראל דוד הארפענעס, שם, בקובץ "פרי תמרים", וכן בשו"ת "ויברך דוד", שם, עמ' רעו.